ÁRNI HEIMIR INGÓLFSSON

ENN EINN „ÚTLENSKUR TÓN“ Í RASK 98*

ÁRIÐ 2012 gerði sá sem þetta ritar grein fyrir uppruna fimm erlendra laga í söngbókinni Melódíu (Rask 98) sem varðveitt er á Árnasafni í Kaupmannahöfn.¹ Hún er talin rituð varla síðar en um 1670, er 95 blöð í ílöngu áttblöðungsbroti og hefur að geyma 223 lög. Á titilsíðu er yfirskriftin „MELODIA. Nockrer Útlensker Tonar med jislenskum skálldskap, og marger af þeim nitsamleiger til andlegrar skiemtunar.“ Yfirskriftin vísar beint til sérstöðu ritsins. Skrifarinn gefur í skyn að lögin sjálf, melódíurnar, séu í forgrunni en ekki textarnir. Í Melódíu eru nær eingöngu upphafserindi laganna rituð undir nóturnar og því hefur handritið allt annað yfirbragð en hefðbundin sálmakver þar sem mörg erindi fylgja hverju lagi. Um langa hríð var allt á huldu um það hvar rætur hinna „útlensku tóna“ væri að finna en á síðustu áratugum hefur fræðimönnum orðið allnokkuð ágengt í þeirri leit. Meðal þess sem komið hefur á óvart er að sum „lögin“ eru tenór- og/eða bassaraddir erlendra sönglaga frá því um miðbik 16. aldar. Hér verður rakinn uppruni eins lags til viðbótar sem er tenórrödd úr fjórradda sönglagi eftir nafngreint tónskáld.

Lag nr. 203 í Rask 98, *Englar og menn og allar skepnur líka senn*, sker sig úr fyrir nokkurra hluta sakir. Lagið sjálft er lengra en flest önnur í handritinu, kvæðið geymir auk þess mikla orðgnótt og bragarháttur er fjarri því að vera hefðbundinn eða reglulegur.² Séra Bjarni Þorsteinsson birti lag

* Reynir Axelsson þýddi söngtexta sem fylgja greininni og eru honum færðar bestu þakkir fyrir.

1 „Fimm „Útlensker Tonar“ í Rask 98,“ *Gripla* 23 (2012): 7–52; sjá nánar um handritið: Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda. Íslensk handrit 1100–1800* (Reykjavík: Crymgea, 2019), 99–113.

2 Ekkert bendir til þess að fleiri erindi hafi verið sungin við lagið *Englar og menn*, hvorki í íslensku gerðinni né frumgerðinni. Lagið er með þeim lengstu í Rask 98, telur 12 nótnastrengi og nær yfir þrjár blaðsíður í handritinu. Tvö lög eru þó áberandi lengri og standa bæði undir lok handritsins rétt eins og lagið sem hér um ræðir. Þetta eru sekvensiurnar *Fulgens preclara* (34 nótnastrengir, átta bls. í handriti) og *Guðdómsins hæsta náð* (20 nótnastrengir, sex bls. í handriti).

og texta í þjóðlagasafni sínu og komst þar svo að orði: „má textinn kallast fremur stírdur, ef það á að heita rímað mál“.³ Kvæðið hljóðar svo í handritinu:

- Einglar og menn
 og allar skiepnur lijka senn
 allsvalldande drottenn þig prijse:
 Þier lute þioni og lof singe þrätt
 5 lijka dag sem nätt.
 Himnanna her,
 huad sem og a jordu er
 harri raust æ þitt lofed utvijse
 það römi þinn matt,
 10 rijkdöm stirk og krapt
 riettvijsi þijn
 vyska gödsemd, virding og dyrd
 ad ei verdi mirk.
 Þier seigi söma gjornust
 15 söl og stjornur
 suo og tungl sky og sior,
 wdi dogg og elldhite,
 ys, hiela frost og sniör
 huad sem lijf hefur, það hröpi allt
 20 til hefðar⁴ þier og so⁵ seigi sniallt:
 þier sie þock og heidur
 avallt sie þier sömi og heydur,
 vegsemd þier verdi og heydur:
 þier sie þock og heidur
 25 avallt sie þier somi og heydur.

Rask 98, 77r–78r

Yngra handrit sem einnig geymir lag og texta er JS 138 8vo (bls. 70–73), sálmasafn frá miðri 18. öld, sem er náskýlt Rask 98 hvað efni varðar. Þessi handrit eru hér samhljóða að undanskildum minniháttar atriðum varðandi

3 Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög* (Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1906–09), 313.

4 „Heidurs“ í JS 138 8vo, 72.

5 Ritað fyrir ofan línu í handriti.

Mynd 1. Englar og menn og allar skepnur líka senn, í Rask 98, 77r.

stafsetningu; JS 138 8vo hefur auk þess lesháttinn „heiðurs“ í stað „hefðar“ í línu 20. Höfundur íslenska textans virðist að nokkru sækja myndmál sitt í 148. Davíðssálm („lofið hann, allir englar hans, lofið hann, allir herskarar hans. Lofið hann, sól og tungl, lofið hann, allar lýsandi stjörnur [...] eldur og hagl, snjór og þoka“) auk þess sem niðurlagið minnir nokkuð á 150. Davíðssálm („Allt sem andardrátt hefir lofi Drottin“). Íslenski textinn er þó ekki þýðing á erlendum söngtexta heldur frumortur.

Nokkrir eiginleikar lagsins benda til þess að hér sé um að ræða „útlenskan tón“. Það er ritað með föstu lækkunarmerki á hverjum nótnastreng og ber ýmis tónræn einkenni meginlandssöngva; upphafstónarnir voru algeng byrjun sönglaga um miðja 16. öld og tóntegundin er dórísk með G sem grunntón, nokkuð sem sjaldan sést í íslenskum nótnabókum.⁶ Í laginu má greina eins konar AAB-form, þar sem upphafshendingar þess

6 Í Rask 98 kemur G-dórísk tóntegund oftast fyrir í lögum af erlendum uppruna: *Vera mátt góður / Esse bonum licet* (nr. 138); *Guðdómsins góð þrenning / Quid frustra rabidi me* (nr. 160–61), *Lávarður vor / O nostre Dieu et seigneur amiable* (nr. 166) og *Jörðin er Drottins öll / Auf meinen lieben Gott* (nr. 172).

eru endurteknar frá og með orðunum „himnanna her“ en nýtt framhald hefst á orðunum „viska, góðsemd“.

Fyrirmyndin er tenórröddin úr hollensku sönglagi í fjórum röddum, *Godt es mijn licht*. Lagið birtist á prenti í þremur söngbókum á síðari hluta 16. aldar. Hin fyrsta kom út í Leuven árið 1567, *Livre septième des chansons à quatre parties*, og átti sá atorkusami nótnaforleggjari Pierre Phalèse heiður að útgáfunni. Þetta var lítið eitt breytt endurprentun bókar sem fyrst kom á markað árið 1560 og naut mikillar hylli eins og sjá má á því að hún var gefin út í nýju upplagi um 30 sinnum í Niðurlöndum næstu 100 árin.⁷ Lagið *Godt es mijn licht* er þó aðeins að finna í útgáfunni 1567. Það var aftur prentað í Nürnberg 1568 (við þýskan texta, *Gott ist mein liecht*) og í Leuven og Antwerpen 1572. Lagið er einnig að finna í að minnsta kosti þremur handritum. Það var auk þess útsett fyrir hljóðfæri, meðal annars einleikslútu.⁸ Í þýska prentinu frá 1568 er höfundur ekki nafngreindur, en í útgáfunum 1567 og 1572 er lagið eignað Jacobus Clemens (non Papa), flæmsku tónskáldi sem uppi var á árunum 1510/15–1555/56. Hann stýrði kór dómkirkjunnar í Brugge, þ.e. Sint-Donaaskathedraal, sem lögð var í rústir árið 1799 í óeirðum í kjölfar frönsku stjórnarbyltingarinnar, og hann var einnig söngvari og tónskáld við Maríuregluna í 's-Hertogenbosch.⁹ Clemens non Papa, eins og hann var iðulega nefndur, var einn dádasti tónhöfundur Niðurlanda um miðja 16. öld og verk hans bárust víða um álfuna á skömmum tíma.¹⁰

7 Anne Tatnall Gross, „A Musicological Puzzle: Scrambled Editions of the Phalèse “Livre septième” in Two London Libraries,” *Fontes Artis Musicae* 40/4 (1993): 284.

8 *Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX* (Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568/RISM 1568¹¹); *Een duytsch Musyck Boeck, daer inne begrepen syn vele schoone Liedekens met IIII. Met V. ede VI. partijen* (Leuven, Pierre Phalèse; Antwerpen, Jean Bellère, 1572/RISM 1572¹¹). Sjá einnig Henri Vanhulst, *Catalogue des Éditions de musique publiées à Louvain par Pierre Phalèse et ses fils 1545–1578* (Brussel: Palais des Académies, 1990). Handritin eru nefnd í Norbert Böker-Heil, Harald Heckmann og Ilse Kindermann, ritstj., *Das Tenorlied. Mehrstimmigen Lieder in deutschen Quellen 1450–1580*, 1–3 (Kassel: Bärenreiter, 1979–86).

9 Um Clemens sjá nánar Willem Elders o.fl., „Clemens non Papa, Jacobus,” *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 6, ritstj. Stanley Sadie, 2. útg. (London: Macmillan, 2001), 28–29; Thomas Schmidt-Beste, „Clemens (non Papa),” *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Encyclopädie der Musik, Personenteil* 4, ritstj. Ludwig Finscher, 2. útg. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1994–2007), 1218–29.

10 Eric Jas, „Introduction,” *Beyond Contemporary Fame. Reassessing the Art of Clemens non Papa and Thomas Crecquillon*, ritstj. Eric Jas (Turnhout: Brepols, 2005), 9.

Frumtextinn hljóðar svo (endurtekningar texta í tónsetningunni eru gefnar til kynna innan sviga):

Godt es mijn licht
ende mijn salicheyt,
in hem soo wil ick betrouwen; (x2)
hij leert, hij sticht, (x2)
en dat door zijn maiesteyt,
al die ghene die op hem bouwen; (x2)
zijn Godtheyt fijn (x2)
sal eewich sijn; (x3)
hij gaert melc ende wijn,
maer niet om vercoopen;
al waert dat hij mijn siele dede pijn,
nochtans sal ick op hem hopen;
want zijn bermherticheyt staet altijt open.¹¹ (x2)

Guð er ljós mitt
og hjálpræði mitt,
því vil ég treysta á hann;
hann kennir, hann upplýsir,
og það fyrir sína hátign,
alla þá sem á honum byggja;
göfugur guðdómur hans
skal eilífur verða;
hann reiðir fram mjólk og vín,
samt eigi til að selja;
jafnvel þótt hann ylli sálu minni þínu
skal ég samt vona á hann;
því að miskunn hans stendur ávallt opin.

Hinn ókunni höfundur hollenska textans virðist hafa sótt innblástur í nokkrar ritningargreinar, ekki síst upphaf 27. Davíðssálms („Drottinn er ljós mitt og fulltingi“). Þýskur texti útgáfunnar frá 1568 er nokkuð frábrugðinn þeim hollenska:

Gott ist mein liecht und seligkeit
jm allein wil ich trawen (x2)
Sein hülff altzeit ist fest bereit
allen so auff jn bawen (x2)
Kein mas vnd ziel
ich jm setzen wil
denn er weis wol
wenn er helffen soll
Ich befehl mich jm allezeit (x2)
Will auch auff jn stetz hoffen
Denn allen sein barmherzigkeit
Steht je vnd alltzeit offen.¹² (x2)

Guð er ljós mitt og hjálpræði,
á hann einan vil ég treysta
Hjálp hans er ávallt staðfastlega reiðubúin
öllum þeim sem á honum byggja.
Enga mælistiku og ekkert markmið
vil ég setja honum,
því að hann veit vel
hvenær hann á að hjálpa.
Mig fel ég honum öllum stundum,
vil einnig ætíð vona á hann,
því að öllum stendur miskunn hans
opin hvenær sem er og að eilífu.

- 11 Jacobus Clemens non Papa, *Chansons*, útg. Karel Philippus Bernet Kempers, Opera Omnia 11, Corpus mensurabilis musicae 4 (Róm: American Institute of Musicology, 1964), 96–97.
- 12 *Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX* (Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568), 13v–14r.

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be - trou...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be - trou...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be...

Godt es mijn licht en - de mijn sa - li - cheyt, in hem wil ick be...

Nótnademi 1. Jacobus Clemens, Godt es mijn licht, taktar 1–6, úr Livre septième des chansons à quatre parties, 1567.

Endurtekningar texta eru allnokkrar í báðum erlendu gerðunum en íslenska skáldið yrkir nýjar braglínur þegar svo ber undir og setur auk þess oftast nær atkvæði við hvern tón, einnig þegar samkvæður eru í frumgerðinni, margir tónar á sama atkvæði. Því er íslenski textinn allnokkru lengri en hvor tveggja hinna erlendu.

Frávik er milli þýska og hollenska nótnaprentsins, sem gefur vísbendingu um hvaðan íslenska gerðin sé runnin. Í útgáfunni frá Nürnberg eru tvær síðustu hendingar lagsins endurteknar (frá „Denn allen sein barmherzigkeit“) en svo er ekki í hollensku kverunum. Þessar sömu hendingar eru tvíteknar í íslenskri gerð lagsins og mestmegnis við sama texta, þó með lítið eitt breyttu sniði þar sem endurtekningin hefst á nýjum texta í íslensku gerðinni („vegsemd þér verði og heiður“, lína 23 hér að framan). Telja má líklegt að lagið hafi borist til Íslands með þýska prentinu frá 1568 eða uppskrift lagsins í handriti eftir því.

Nóturnar í Rask 98 og JS 138 8vo eru að mestu nákvæm uppskrift tenórraddarinnar í þýska heftinu, að því undanskildu að íslensku skrifararnir tiltaka ekki nótnagildi og á það einnig við um önnur lög í þessum handritum (sjá *Mynd 1*).¹³ Höfundur textans *Englar og menn* fylgir ekki ávallt áherslum tónlistarinnar, til dæmis fellur smáorðið „og“ á lengsta tón upphafshendingar sé miðað við hina hrynbundnu gerð. Öllu óvæntara er að skáldið virðist á stundum skeytingarlaust um hendingaskipan tónanna.

13 Stærsta frávikðið í íslensku heimildunum er líklega skrifvilla. Í hendingunni „hvað sem líf hefur“ (taktar 36–41 í útgáfu Kempers), liggja tónarnir við textann „það hrópi allt til hefð(ar)“ þrúnd neðar í íslensku gerðinni en þeirri erlendu.

VII.

GOTT ist mein liecht vnd se ligkeit/ im allein wil ich
 traw en/ ü Sein hülff alzeit/ist
 fest bereit/ allen so auff in daw en/ ü
 Kein mas vnd ziel ich se gen wil/ich im se gen will/denn er weis
 wol/ wenn er helffen soll/ Ich befehl mich im allezeit/ ü

Mynd 2. Gott ist mein liecht, tenórrödd úr Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX, 1568.

Til dæmis ber stærsta stöck lagsins, þar sem farið er upp um áttund, upp á hendingaskil í erlendu útgáfunum („vercoop- en / al- waert“ eða „alle-zeit / ich“), en í íslenska söngnum hefst ný hending tóni fyrr og því lendir stökkið á einu og sama orðinu („úði“). Hendingin „líka dag sem nátt“ hefst einnig tóni fyrr, á lokatóni hendingar í frumgerðinni. Þegar sungið er „þín viska“ skarast gerðirnar með öðrum hætti því að þar hefst ný lota í íslensku gerðinni tveimur tónum síðar en í hinum erlendu. Því vaknar sú spurning hvort höfundur íslenska textans hafi ort kvæði sitt án þess að skilja til fullnustu hendingaskipan lagsins og hvernig hrynur þess lá, eða hvort hann hafi aðeins skeytt lítið um þau atriði. Þegar lagið er sungið við íslenska textann eru hendingamót í það minnsta á skjön við frumgerðina á stöku stað.

Nú þegar uppruni þessa erlenda lags er ljós sannast enn að þeir söngvar sem hingað bárust á síðari hluta 16. aldar voru margvíslegir og af ólíkum

<i>Bl. í Rask 98</i>	<i>erlent / íslenskt heiti lags (rödd)</i>	<i>tónskáld</i>	<i>útgáfuár</i>
20r	Patientiam muss ich han / Patientia er sögð urt (T)	Ludwig Senfl	1534/1539
43r–v	Esse bonum licet / Vera mátt góður (B)	Francesco Corteccia	1576
49r–v	Gaudete psallentes / Frábæra bæra (T)	Höf. ókunnur	1557–59
61v–62r	Mein traurens ist / Úr djúpum mjög (T)	Paul Hofhaimer	1549 og síðar
73v–74r	Susanne un jour/ Súsanna sannan Guðs dóm (T)	Didier Lupi	1548 og síðar
77r–78r	Gott ist mein liecht / Englar og menn (T)	Jacobus Clemens	1567 og síðar

Tafla 1. Erlendar fyrirmyndir að sex erlendum sönglögum í Rask 98.

uppruna, meðal annars frá Hollandi, Þýskalandi, Frakklandi og Ítalíu.¹⁴ Á síðustu árum hafa fyrirmyndir að sex lögum í Melódíu fundist í erlendum söngbókum sem gefnar voru út á árunum 1534–76 (sjá *Töflu 1*).

Með hverju lagi sem unnt er að rekja til erlendra heimilda fæst skýrari mynd af því hvers konar tónlist höfðaði til þeirra sem iðkuðu fjölradda söng á Íslandi. Svo virðist sem hér hafi að minnsta kosti um skeið verið unnt að flytja lög í fjórum röddum sem gerðu hæfilegar kröfur, voru sjálfstæð hvað hryn raddanna snerti en hvorki sérlega viðamikil né flókin að gerð. Þeir sem iðkuðu slíkan söng höfðu metnað til að yrkja við lögin íslensk kvæði sem ýmist voru beinar þýðingar (til dæmis *Vera mátt góður*, nr. 138 í Rask 98), lauslegar þýðingar (*Súsanna, sannan Guðs dóm*, nr. 201) eða frumortir textar eins og raunin er með *Englar og menn*.¹⁵ Heimildir duga ekki til að

14 Þó ber að taka fram að leið þessara söngva til Íslands virðist í flestum tilvikum hafa legið gegnum Þýskaland. *Vera mátt góður* er upphaflega ítalskt sönglag en barst hingað með þýsku nótnaprenti (sjá Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 110); *Susanne un jour* naut slíkra vinsælda á meginlandi Evrópu á 16. öld að það getur hafa borist hingað til lands eftir ýmsum leiðum.

15 Athygli vekur að í flestum tilvikum er aðeins eitt lag úr hverju útlendu nótnaprenti að finna í Rask 98. Búast hefði mátt við því að þegar erlendar söngbækur rak hér á land hefði efni þeirra verið betur nýtt. Fyrir þessu gætu verið nokkrar ástæður: (a) aðeins var valið það efni úr hverri bók sem þótti áhugaverðast eða best henta þeim íslensku söngvurum sem iðkuðu

fullyrða neitt um hversu lengi fjórradda söngur var iðkaður hérlandis en líklegt má telja að hann hafi lognast út af einhvern tímann á 17. öld.¹⁶

Á 16. öld var enn litið svo á að tenórinn væri meginrödd tónlistarinnar og því þarf ekki að koma á óvart að sá möguleiki hafi verið fyrir hendi að syngja hana staka. Í Melódíu eru einnig stakar bassaraddir að tveimur lögum auk þess sem tenór og bassi með uppruna í fjórradda söng standa stundum saman og mynda þá tvísöng. Af þessu að dæma virðist sem í þá daga hafi verið meiri sveigjanleiki gagnvart hinni verufræðilegu spurningu *hvað er sönglag?* en við eigum að venjast í dag. Sönglag gat bæði verið upprunaleg fjórradda gerð þess eða aðeins ein eða tvær raddir úr henni, allt eftir því hvaða söngfólk var til staðar hverju sinni.¹⁷ Ekki er hægt að fullyrða neitt um hvort raddirnar í Rask 98 hafi verið þær einu sem lifðu enn í minni manna þegar handritið var skrifað, eða hvort fleiri raddir voru sungnar þótt þær hafi ekki varðveist. Það að aðeins hafi varðveist karlaraddir gefur þó vísbendingu um að söngur af þessu tagi hafi helst verið iðkaður af körlum um það leyti sem handritið var skrifað.

Erasmus Villatsson var skólameistari í Skálholti á árunum 1561–64 og var sagður hafa kynnt fyrir Íslendingum fjórradda söng af þeim toga sem finna má leifar af í Melódíu. Um hann segir Jón Halldórsson í Hitardal í skólameistaratali sínu frá 1719: „Erasmus Villatsson, þýzkur, bezti söngmaður, brúkaði fyrstur Discant og þessháttar söng hér í landi. Svo er og margt af afkvæmi hans velraddað fólk.“¹⁸ *Gott ist mein liecht* var prentað árið 1568 og þýskt nótnaprent frá 1576 liggur til grundvallar öðru lagi í Melódíu (*Vera mátt góður*), en Erasmus var þá hættur kennslu og orðinn prestur, þjónaði um skeið

slíkt; (b) lögin bárust ekki hingað í prentuðum bókum heldur í handriti þar sem þau voru fleiri saman; (c) handritageymdin er afleit og Rask 98 er eini vitnisburðurinn um íslenskar gerðir söngvanna; vera má að fleiri lög úr hinum erlendu bókum hafi verið þýdd og sungin hér á landi en að skrifari Melódíu hafi ekki tekið þau upp í rit sitt og íslenskar gerðir þeirra því glatast fyrir fullt og allt.

16 Einu varðveittu íslensku handritin frá því fyrir 19. öld með fjórradda nótum eru AM 102 8vo (um 1680) og ÍB 361 8vo (viðbót, um 1700), en í hvorugu þeirra er að finna þau lög úr Rask 98 sem eru til umfjöllunar hér; sjá Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 118–19 og 130–31.

17 Sjá einnig *Tónlist liðinna alda*, 106.

18 Jón Halldórsson, *Skólameistarasögur* (Reykjavík: Sögufélag, 1916–18), 16; Njáll Sigurðsson, „Söngkennsla í latínuskólum,“ *Kristni á Íslandi*, 3. bindi, ritstj. Loftur Guttormsson (Reykjavík: Alþingi, 2000), 159; Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf. Starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi, 1552–1846* (Reykjavík: IÐNÚ, 2000), 288. Sjá einnig Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög*, 770.

í Odda (frá 1569) en síðar á Breiðabólstað í Fljótshlíð (frá 1576).¹⁹ Því má telja sennilegt að fleiri hafi síðar fetað í fótspor Erasmusar og flutt erlendan „discantsöng“ til Íslands. Eftirmenn hans í Skálholti höfðu margir hverjir góðar raddir. Bróðir hans, Kristján Villatsson, var rektor á árunum 1567–71 eða þar um bil, og Gísli Guðbrandsson, sem gegndi starfi skólameistara 1583–85, var bæði söngmaður og málari og hafði stundað nám erlendis.²⁰ Ekki er þó hægt að fullyrða neitt um hver flutti nótur að *Gott ist mein liecht* til Íslands, né heldur hver orti íslenska textann eða hvenær það var gert.

HEIMILDIR

HANDRIT

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

JS 138 8vo

*Den Arnemagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn*

Rask 98 (Melodia)

FRUMHEIMILDIR

Böcker-Heil, Norbert, Harald Heckmann og Ilse Kindermann, ritstj. *Das Tenorlied. Mehrstimmigen Lieder in deutschen Quellen 1450–1580*, 1–3. Kassel: Bärenreiter, 1979–86.

Clemens non Papa, Jacobus. *Chansons*, útg. Karel Philippus Bernet Kempers. Opera Omnia 11, Corpus mensurabilis musicae 4. Róm: American Institute of Musicology, 1964.

Een duytsch Musyck Boeck, daer inne begrepen syn vele schoone Liedekens met IIII. Met V. ede VI. partijen. Leuven: Pierre Phalèse; Antwerpen: Jean Bellère, 1572 (RISM 1572¹¹).

Schöner ausserlessner deutscher Psalm, und anderer künstlicher Moteten und geistlichen Lieder XX. Nürnberg: Ulrich Neuber, 1568 (RISM 1568¹¹).

Septiesme livre des chansons a quatre parties, de noveav revev, corrige, et de plusieurs autres nouvelles Chansons, (lesquelles iamais n'ont esté imprimées,) augmenté. Leuven: Pierre Phalèse, 1567.

19 Árni Heimir Ingólfsson, *Tónlist liðinna alda*, 106.

20 Jón Halldórsson, *Skólameistarasögur*, 69; sjá einnig Lbs 175 4to, 281v: „Vellærður, málare godur og mikell söngmaður“; *Ættartölusafnrit séra Þórðar Jónssonar í Hitardal*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir, 2. bindi (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2008) 1:65: „söng vel og málverksmaður“. Gísli var væntanlega vel kunnugur þýskættaða söngmanninum sem var forveri hans í embætti því að hálf systir móður hans var Helga Gísladóttir, eiginkona Erasmusar Villatssonar.

FRÆÐIRIT

- Árni Heimir Ingólfsson. „Fimm „Útlensker Tonar“ í Rask 98.“ *Gripla* 23 (2012): 7–52.
- Árni Heimir Ingólfsson. *Tónlist liðinna alda. Íslensk handrit 1100–1800*. Reykjavík: Crymogeia, 2019.
- Bjarni Þorsteinsson. *Íslenzk þjóðlög*. Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1906–09.
- Bonda, Jan Willem. *De meerstemmige Nederlandse liederen van de vijftiende en zestiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 1996.
- Elders, Willem o.fl. „Clemens non Papa, Jacobus.“ *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 6. Ritstj. Stanley Sadie. 2. útg. London: Macmillan, 2001, 28–29.
- Gross, Anne Tatnall. „A Musicological Puzzle: Scrambled Editions of the Phalèse “Livre septième” in Two London Libraries.“ *Fontes Artis Musicae* 40/4 (1993): 283–313.
- Guðlaugur R. Guðmundsson. *Skólalíf. Starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi, 1552–1846*. Reykjavík: IÐNÚ, 2000.
- Jas, Eric, ritstj. *Beyond Contemporary Fame. Reassessing the Art of Clemens non Papa and Thomas Crecquillon*. Turnhout: Brepols, 2005.
- Jón Halldórsson. *Skólameistararögur*. Reykjavík: Sögufélag, 1916–18.
- Njáll Sigurðsson. „Söngkennsla í latínuskólum.“ *Kristni á Íslandi*, 3. bindi, ritstj. Loftur Guttormsson. Reykjavík: Alþingi, 2000.
- Schmidt-Beste, Thomas. „Clemens (non Papa).“ *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Encyclopädie der Musik, Personenteil* 4, ritstj. Ludwig Finscher, 2. útg. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1994–2007), 1218–29.
- Vanhulst, Henri. *Catalogue des éditions de musique publiées à Louvain par Pierre Phalèse et ses fils 1545–1578*. Brussel: Palais des Académies, 1990.

ÁGRIP

Enn einn „útlenskur tónn“ í Rask 98

Efnisorð: Tónlistarfræði, söngur, fjölröddun, Rask 98, Melódía, Jacobus Clemens (non Papa)

Handritið Rask 98 eða Melódía, sem varðveitt er á Árnasafni í Kaupmannahöfn, var ritað um 1660–70 og hefur að geyma 223 lög; skrifari bókarinnar er ókunnur. Í yfirskrift á titilsíðu stendur að í handritinu séu „Nockerer Útlensker Tonar med jislendskum skálldskap.“ Þar sem ekkert laganna í Rask 98 er eignað höfundu hefur leitinn að uppruna þeirra reynst æði tímafrek.

Í grein í *Griplu* árið 2012 rakti höfundur þessarar greinar uppruna fimm „útlenskra tóna“ í Rask 98 og var það allnokkur viðbót við það sem vitað var um söngforða og dreifingu laga á Íslandi á 16. og 17. öld. Nú hefur eitt lag til viðbótar komið í leitinnar, fjórradda söngurinn *Godt es mijn licht* eftir flæmska tónskáldið

Jacobus Clemens (non Papa), fyrst prentaður í Leuven árið 1567 en í Nürnberg ári síðar við þýskan texta, *Gott ist mein licht*. Aðeins í síðarnefndu útgáfunni eru síðustu tvær hendingar lagsins endurteknar, sem einnig er raunin í Rask 98. Því er þýska prentið að öllum líkindum fyrirmyndin að íslensku gerð lagsins. Textinn *Englar og menn og allar skepnur líka senn* er ekki þýðing frumtextans heldur frjáls útlekking á 148. Davíðssálmi. Rask 98 (og JS 138 8vo, yngra handrit sem virðist beint afrit) geymir aðeins tenórródd lagsins. Líklega gildi hið sama um þetta lag og önnur sem þegar er vitað um, það var sungið hér á landi í fjórum röddum meðan unnt var að halda uppi slíkum söng, en neðri raddir voru enn skrifaðar upp í handrit heilli öld síðar.

SUMMARY

Yet another “foreign tune” in Rask 98

Keywords: Musicology, singing, polyphony, Rask 98, *Melódía*, Jacobus Clemens (non Papa)

The manuscript Rask 98, also known as *Melódía* (in the Arnamagnæan Collection, Copenhagen), was written ca. 1660–70 by an unknown scribe and contains 223 notated songs. The manuscript’s heading states that it contains “foreign tunes to Icelandic poetry.” Since none of the songs in Rask 98 carries an attribution, tracing their origins has proved to be an arduous task.

In an article published in this journal in 2012, the present author identified models for five “foreign tunes” in Rask 98, extending our knowledge of musical repertoire and transmission in sixteenth- and seventeenth-century Iceland. One further piece can now be added to the collection: Jacobus Clemens (non Papa)’s four-part song *Godt es mijn licht*, first published in Leuven in 1567 but in Nuremberg a year later to a text in German, *Gott ist mein licht*. Only the latter version repeats the songs’s last two phrases, a repeat that is also found in Rask 98. Thus the Nuremberg print can be identified as the source for the version in Rask 98. The Icelandic text, *Englar og menn og allar skepnur líka senn*, is not a translation, but seems to be a free paraphrase of Psalm 148. Rask 98 (and JS 138 8vo, a later manuscript that seems to be a direct copy) contains only Clemens’s tenor part in a non-rhythmic notation. Like the other polyphonic pieces that were brought to Iceland in the second half of the sixteenth century, *Englar og menn* was presumably sung in four parts while vocal resources allowed, and its lower parts were still transmitted on their own a century later.

Árni Heimir Ingólfsson
Nesbala 38
170 Seltjarnarnes
arniheimir@lhi.is